

Nieznana karta bośniackiej Ewangelii tetr – Dion-122, XIV w.²

Unknown leaf from Bosnian Tetraevangelion – Dion-122, XIV c.

Słowa kluczowe: rękopis cyrylicki, Ewangelia tetr, tradycja bośniacka, Atos, Monaster św. Dionizego

Key words: Cyrillic Manuscript, Tetraevangelion, Bosnian tradition, Athos, Dionysiu Monastery

Streszczenie:

Artykuł został poświęcony opisowi nienotowanej dotychczas w literaturze naukowej rękopiśmiennej cyrylickiej karcie pochodzącej z bośniackiej Ewangelii tetr. Datowana na XIV wiek pergaminowa karta przechowywana jest w Monasterze św. Dionizego na św. Górze Atos, w greckim kodeksie Ewangelii nr 122. Artykuł wieńczy edycja tekstu analizowanej karty (J 19,15-21 i 23-28) oraz analiza tekstologiczna.

Abstract:

The article is devoted to the description of Cyrillic manuscript leaf from the Bosnian Tetraevangelions, unknown previously to scientific literature. Dated to the 14th century parchment leaf is preserved in the Greek codex of the Gospel No 122 stored at the Monastery of St. Dionysius at Holy Mount Athos. The article provides edition of the Gospel text (Joh 19,15-21 and 23-28) and textual analysis.

¹ Dr hab. Jerzy Ostapczuk, prof. ChAT, jest dziekanem Wydziału Teologicznego Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie i kierownikiem Katedry Pisma Świętego Nowego Testamentu Sekcji Teologii Prawosławnej.

² Pragnę podziękować Anatolowi A. Turilowowi za pomoc w daciej paleograficznej zabytku.

Wprowadzenie do obiegu naukowego nowych, nienotowanych wcześniej w katalogach i publikacjach naukowych, zabytków rękopiśmiennych³ – zachowanych w całości lub fragmentarycznie – pozytywnie wpływa na rozwój badań naukowych. Przyczynia się ono do uzupełnienia danych o liczbie zachowanych (por. Žukovskaâ 1976, 355-366; Alekseev et al. 1998, 56-81 (III pag.); Garzaniti 2001, 517-584; Ostapczuk 2010a, 89-114) zabytków rękopiśmiennych, pozwala niekiedy na identyfikację fragmentów jednego rękopisu przechowywanych w różnych zbiorach⁴. Wśród cerkiewnosłowiańskich manuskryptów Ewangelii można wskazać wiele kart rękopiśmiennych, które zostały wykorzystane do przygotowania okładek rękopisów i starych druków, nie tylko cerkiewnosłowiańskich, lecz również łacińskich⁵, ormiańskich⁶ czy greckich. Jednej z takich kart, nienotowanej wcześniej w katalogach

³ Do obiegu naukowego wprowadzane są nie tylko informacje o nieznanach wcześniej pojedynczych rękopisach, lecz również i zbiorach, por. Korogodina 2019, 405-444.

⁴ Spośród pięciu fragmentów Ewangelii przechowywanych pod numerami 302., 307., 313., 316. i 319. w Bibliotece Patriarchatu Serbskiego w Belgradzie, opisanych w 2007 roku (Ostapczuk 2007, 53-70), został wtedy zidentyfikowany tylko jeden. Fragment o numerze 316 okazał się częścią opublikowanego w 1954 r. przez W. Mošina (1954) macedońskiego Ewangeliarza popa Jowana (Ostapczuk 2007, 60-62; 2010b, 67-98). Fragment o numerze 313. został zaliczony do bośniackich Ewangelii tetr (Ostapczuk 2007, 59-60), jednak ze względu na ówczesny brak dostępu do pozostałych nielicznych rękopisów tego typu (tzn. bośniackich Ewangelii) niemożliwa była ewentualna identyfikacja tego fragmentu jako części innego rękopisu. Została ona przeprowadzona dopiero w 2018 r. przez M. Kardaša (Kardaš 2018a, 193-198), dzięki wystawie i umieszczeniu w publikacji pt. „Świat serbskiej rękopiśmiennej księgi (XII-XVII ww.)” przygotowanej z okazji zorganizowania w 2016 r. w Belgradzie XXIII Międzynarodowego Kongresu Bizantynistów (Kardaš 2018a, 193).

⁵ Np. pergaminowa karta cyrylicyckiego Ewangeliarza pełnego wykorzystana do wykonania okładki klocka introligatorskiego (Ostapczuk 2017: 147-164).

⁶ Takim przykładem są karty rękopiśmienne przechowywane pod numerami 6743, 8231 i Slav. Frag. 2 w Instytucie starożytnych rękopisów im. św. Mesropa Mashtota (Matenadaran) w Erewanie (Gransterm 1958, 622-623; Žukovskaâ et al. 1984, 300 {nr 353}; Knâzevskaâ et al. 2002, 598-599 {pril.II.d5}) i pod numerem 850 w Bibliotece Patriarchatu Ormiańskiego w Jerozolimie (Altbauer 1978, 25-47).

i publikacjach naukowych, pochodzącej z cerkiewnoślowiańskiej Ewangelii i znajdującej się w greckim rękopisie została poświęcona niniejsza publikacja. Dostęp do niej był możliwy dzięki udostępnieniu na stronie internetowej Biblioteki Kongresu Zjednoczonych Stanów Ameryki w Waszyngtonie skanów mikrofilmów wielu greckich rękopisów przechowywanych w monasterach na św. Górze Atos⁷.

Analizowana karta cyrylickiej Ewangelii tetr została wykorzystana jako element oprawy księgi. Stanowi ona połowę⁸ przedniej wyklejki (zwanej również *forzecem*). Karta została przyszyta grzbietem do pierwszego arkusza księgi w celu jego ochrony i związania, wykonanej z drewna i obciążniętej skórą, okładki z blokiem kodeksu.

Analizowana cyryliccka karta Ewangelii tetr znajduje się w greckim kodeksie przechowywanym pod numerem 122.⁹ (stary numer 35. {Lambros 1895, 321; Gregory 1908, 80; 1909, 233}) w Monasterze św. Dionizego [gr. Ἱερά μνηή Αγίου Διονυσίου] położonym w północno-zachodniej części św. Góry Atos. Ten majuskułowy kodeks w literaturze naukowej poświęconej greckiej tradycji tekstu Pisma Świętego Nowego Testamentu znany jest od ponad 100 lat jako manuskrypt o numerach: 943 – według klasyfikacji C.R. Gregory’ego i N. Alanda (Gregory 1908, 80; Aland 1963, 111), ε1366 (Soden 1902, 69.185; Gregory 1908, 80; 1909, 1422) – według klasyfikacji H. von Sodena i 3569 – według S.P. Lambrosa (Lambros 1895, 321), który przygotował katalog rękopisów greckich przechowywanych na św. Górze Atos. Jednak poza bardzo ogólnymi danymi katalogowymi, typu: typ Ewangelii – e (Lambros 1895, 321; Soden 1902, 185; Gregory 1909, 233; Aland 1963, 111);

⁷ Na stronie zostały również udostępnione skany mikrofilmów rękopisów greckich z Biblioteki Monasteru św. Katarzyny na półwyspie Synaj i Biblioteki Patriarchatu Prawosławnego w Jerozolimie.

⁸ Druga połowa wyklejki, przyklejona do wewnętrznej strony okładki, to karta greckiego rękopisu z wytartym tekstem (na mikrofilmie czytelne są tylko inicjały).

⁹ Zdjęcia całego manuskryptu są dostępne w internecie pod adresem <https://www.loc.gov/item/0027105001A-ma/> (dostęp 10.04.2020).

- datacja rękopisu – wiek XI (Lambros 1895, 321; Aland 1963, 111) lub XIII (Soden 1902, 185; Gregory 1909, 233);
- materiał piśmienniczy – pergami (Lambros 1895, 321; Gregory 1909, 233; Aland 1963, 111);
- wymiary – 14,4 x 11 cm (Aland 1963, 111), 14,4 x 10,9 cm¹⁰ lub 14,3 x 11,2 cm (Soden 1902, 185);
- liczba linii tekstu na stronie – 25 (Soden 1902, 185; Aland 1963, 111);
- liczba kolumn na stronie – 1 (Aland 1963, 111);
- liczba kart – 213 (Soden 1902, 185; Aland 1963, 111) lub 214¹¹;
- przedstawienia czterech ewangelistów (Lambros 1895, 321)¹²;
- obecność Kanonów i listu Euzebiusza do Cypriana (Lambros 1895, 321; Soden 1902, 185);

w katalogach i publikacjach naukowych poświęconych temu zabytkowi brak jest informacji o cyrylickiej karcie pochodzącej z cerkiewnosłowiańskiej Ewangelii tetr (Lambros 1895, 321; Soden 1902, 185; Gregory 1909, 233; Aland 1963, 111).

Na podstawie zawartych w katalogach i publikacjach naukowych informacji o przechowywanej pod numerem 122. w Monasterze św. Dionizego greckiej Ewangelii tetr niemożliwe było więc uzyskanie jakichkolwiek wiadomości o znajdującej się w niej jednej cyrylickiej karcie Ewangelii tetr i tym samym wprowadzenie jej do obiegu naukowego.

¹⁰ Por. <https://www.loc.gov/resource/amedmonastery.0027105001A-ma/?sp=3> (dostęp: 10.04.2020).

¹¹ Por. <https://www.loc.gov/resource/amedmonastery.0027105001A-ma/?sp=3> (dostęp: 10.04.2020). Na czwartym zdigitalizowanym kadrze mikrofilmu jest informacja, że karta nr 59 została ponumerowana dwukrotnie (por. <https://www.loc.gov/resource/amedmonastery.0027105001A-ma/?sp=4> (dostęp: 10.04.2020)).

¹² S.P. Lambros napisał „κοσμεῖται ὑπὸ ἀτέχνων εἰκόνων τῶν Εὐαγγελιστῶν” (Lambros 1895, 321).

Cyrylicka pergaminowa karta¹³ pochodząca z cerkiewnosłowiańskiej bośniackiej Ewangelii tetr (dalej: Dion-122) datowana jest na XIV wiek. Jej wymiary wynoszą 14,4 cm na 11 cm¹⁴.

Zawiera ona fragment Ewangelii według św. Jana: rozdział 19., werseły 15-21 i 23-28. Na cyrylickiej karcie na stronach *recto* i *verso* zachowało się po 17 linii tekstu. Uwzględniając, że na karcie nie zachował się tekst od J 19,21 (od słów: ϣ̣̅ε̣̅ ϣ̣̅ ϣ̣̅ є̣̅смь... {1r17}) do J 19,23 (do słów: ... тонь бѣ же хитонь {1v1}), można przypuszczać, że karta została przycięta, przez co utracono od 4 do 5 linii tekstu ewangelicznego¹⁵. Tym samym analizowana cyrylicka karta mogła zawierać pierwotnie od 20 do 21 linii tekstu na stronie.

Analizowana karta cyrylickiej Ewangelii tetr nie zawiera oznaczeń liturgicznych¹⁶ niezbędnych do celebracji nabożeństw. Należy więc ją zaliczyć do starszego typu cerkiewnosłowiańskich Ewangelii tetr „bez podziału na perykopy liturgiczne” (por. Ostapczuk 2010, 105-124).

Na marginesach, stronie *recto* i *verso*, zachowały się oznaczenia Kanonów Euzebiusza, wskazujących na paralelne miejsca pozostałych trzech Ewangelii.

Słowiański przekład Dobrej Nowiny na analizowanej karcie został zapisany w serbskiej odmianie języka cerkiewnosłowiańskiego. Potwierdzają to charakterystyczne dla tej redakcji zmiany ѡ w є, нр. пропеше zamiast пропаша (1r7 i 13); кнезь zamiast князь (1r10).

W tekście na miejscu ѡ występuje ѣ (нр. ѣко {1r17; 1v16}; стѣхѡу {1v8}), zaś na miejscu ѣ może stać и (нр. мисто {1r5}); nie występuje: ѝ,

¹³ W prawym górnym rogu znajduje się jej numer porządkowy karty w tym rękopisie, tzn. 2.

¹⁴ Wykorzystanie cyrylickiej karty do wykonania oprawy kodeksu wymagało dostosowania jej wielkości do wymiarów greckiego rękopisu.

¹⁵ Został utracony następujący tekst Ewangelii (J 19,21-23): иуденскъ. ^{19,22} отъ-вѣшта пилатъ. еже писухъ писухъ. ^{19,23} воини же егда пропаша иса принаса ризы его и сътворниша чѣтыри ч(с)и комоужьдо воиноу чѣсть. и хи... (Alekseev et al. 1998, 89-90 (II. pag.).

¹⁶ Нр. информация о końcu perykopу po słowach пропнууть (J 1,16; 1r3). Por. Alekseev et al. 1998, 88 (III. pag.).

lecz wyłącznie ь oraz ъ i ѣ, lecz wyłącznie и (np. ϩИЗИ {2v6}). Zostało również potwierdzone zapisanie ь na miejscu а¹⁷ (tzn. цѣрь (1r1) zamiast цѣра¹⁸). Nie zostało poświadczono występowanie również jusów (ѣ {1ѣ}) i ѣ {1ѣ}). W jednym miejscu została zapisana litera ѣ (đerv): не меѣи[мь]¹⁹ (1v3), charakterystyczna dla wielu tekstów bośniackich (Đorđić 1987, 133-134.138), szczególnie w przypadku jej występowania, m.in.²⁰ na miejscu шѣ²¹.

Tekst analizowanej karty został zapisany *połustawnym* alfabetem cyrylickim typu bośniackiego.

W literze а (por. 1r1) prawa linia poprowadzona pionowo jest gruba, zaś znajdujący się po lewej stronie półokrągły brzuszek, opadający ku dołowi, zajmuje dolną połowę opierając się na dolnej linii.

W literze в лева pionowa linia jest gruba. Brzuszek, sięgający do ok. 1/3 (por. 1r12) wysokości litery, u dołu jest kanciasty, zaś jego górna część zaokrąglona. Górna horyzontalna linia jest dłuższa od brzuska (wystaje poza brzuszek) i jest zakończona opadającym ku dołowi trójkątnym wąsikiem.

W literze в лева pionowa linia jest gruba, symetryczne trójkątne brzuski, nieco zaokrąglone, zajmują każdy połowę wysokości litery.

W literze г лева pionowa linia jest gruba. Górna horyzontalna linia jest zakończona opadającym, do połowy wysokości litery, trójkątnym wąsikiem.

W literze д ramiona (w górnej części) są pogrubione, zaś horyzontalna poprzeczka łącząca ramiona u dołu jest cienka. Dolne części mające kształt wąsów znajdują się poza dolną linią. W napisanej w górnym

¹⁷ Por. J 19,21, gdzie цѣрь jest w Dion-122, Gilf-6 i Nikl, zaś цѣра w Kptr, HvalK i MarcT.

¹⁸ Potwierdza to kontekst не имамъ цѣра тькмо кеѣара (J 19,15).

¹⁹ W Ewangelii Nikolskiej (Nikl) tekst ten brzmi następująco: не меѣимъ ждрѣбье. Warianty pozostałych rękopisów bośniackich w J 19,24 zob. Aneks.

²⁰ Oraz miękkiego к (Lavrov 1914, 234).

²¹ Lavrov 1914, 234. W innych bośniackich rękopisach Ewangelii tetr czasownik ten zapisano w następujący sposób: метѣмь (Gilf-6); мецимь (Kptr, MarcT, HvalK).

indeksie literze Δ (1r2) cienka dolna horyzontalna linia jest upodobniona do *titla*, a w górnej części litery znajduje się również cienka, krótsza od dolnej, horyzontalna linia; ramiona są grube.

Litera ε może być zapisana w postaci półokręgu, z umieszczoną w połowie lub 1/3 od góry wysokości horyzontalną poprzeczką (1r2), lub w postaci bardziej kanciastej w jej dolnej części (f. 1r8). Lewa pionowa część i poziome górna i dolna są grube, wyraźnie grubsze od horyzontalnego jęczyczka.

Litera ж (np. 1r3,5,8,13) składa się z trzech linii (powstałych przez pociągnięcia pióra): część pionowa i wygięte części lewa i prawa, które rzadko łączą się ze środkową linią pionową. Wysokie wygięcie lewej i prawej części spowodowało, że górna część litery prawie zanika. Niekiedy wygięcie linii bocznych nie jest widoczne (np. lewa część w 1r8). Pionowa środkowa linia może być grubsza od bocznych wygiętych.

W literze з (np. 1r12) znajdujący się poniżej dolnej linii półokrągły ogonek zagięty jest w lewą stronę. Znajdująca się nad dolną linią część litery jest kanciasta, podobnie jak jej połączenie z półokrągłym ogonkiem. Górna pozioma linia, z lewej strony, zakończona jest opadającym do połowy wysokości litery wąsem.

W literze и pionowe linie są grube, zaś horyzontalna (nieukośna) łącząca je cienka poprzeczka znajduje się w połowie wysokości linii pionowych. Inicjał litery и (1r7) ma charakterystyczne na obu pionowych końcach zgrubienia, kształtem podobne do trójkątów.

W literze κ lewa pionowa linia jest wyraźnie grubsza od prawej, która ma zaokrąglone kształty i jest załamana w górnej części wysokości litery κ. Górna część litery zajmuje 1/3 lub nawet mniejszą część jej wysokości.

W literze λ ramiona są jednakowej grubości (np. 1r12). Prawa część litery jest niekiedy pionowa (1r9).

W literze μ jej środkowa część, sięgająca dolnej linii, jest zaokrąglona, pionowe linie boczne są pochylone i tylko nieznacznie grubsze od środkowych.

W literze *n* pionowe linie są grube, zaś łącząca je ukośna poprzeczka jest cieńsza i rozpoczyna się w górze lewej linii pionowej i kończy w dole lub środkowej części prawej linii pionowej. W inicjale litery *n* (1r8) pionowe części, lewa i prawa, mają kształt prostokątów ustawionych pionowo, tzn. tworzą je cztery równej grubości linie. Zostały one połączone ukośną poprzeczką, która rozpoczyna się w górze lewej części pionowej i kończy w połowie wysokości części prawej.

Kształt litery *o* jest bardzo podobny do czterech połączonych ze sobą linii, z wyraźnymi czterema kątami w rogach.

Litera *n* składa się z dwóch pionowych grubych linii, połączonych u góry horyzontalną poprzeczką prawie tej samej grubości co linie pionowe (1r3).

Górna część litery *p* ma kształt trójkąta (lub trapezu o bardzo wąskiej górnej podstawie {1r1}), w którym prawe ramię jest grube i prawie pionowe, zaś lewe – wychodzące poza dolną linię bardzo cienkie, podobnie jak łącząca je linia horyzontalna. Składa się z trzech lub czterech linii.

W literze *c* lewa część jest gruba i tylko lekko zaokrąglona. Swym kształtem litera *c* jest podobna do litery *e*. W inicjale *c* (1r11 i 1v9) pogrubiona lewa część litery jest zaokrąglona wyłącznie w jej górnej i dolnej części, zaś w środkowej pionowa. Końce litery *c* kształtem są podobne do trójkątów, których zewnętrzne linie są półokrągłe, zaś wewnętrzne pionowe.

Środkowa pionowa część w literze *τ* jest gruba (1r2.3), czasami podobna kształtem do trójkąta (1r15; 1v1). Górna pozioma część jest zakończona opadającymi do połowy wysokości litery wąsami. Środkowa pionowa część inicjału litery *τ* (f. 1r2) ma kształt trójkąta, sięgającego poza dolną linię.

Litera *oy* pisana jest zawsze jako dwie oddzielne litery (*o* i *y*; nie została poświęcona horyzontalna ligatura obu liter). W *y* lewa, zwykle prawie pionowa, część jest gruba, zaś prawa jest ukośna i cienka, ze zgrubieniem (wąsem) w górnej zewnętrznej części. Wertykalna ligatura *ʒ* ma formę litery *o* i znajdujących się nad nią (w górnym szeregu) rozchodzących

się na boki linii, które tylko delikatnie są połączone z o i zakończone wąsami na końcu (por. 1r7; 2v15).

Litera χ składa się z dwóch przecinających się linii: jednej grubej (rozpoczynającej się w lewej górnej części litery i kończącej się w jej prawej dolnej części) i cienkiej (rozpoczynającej się w lewej dolnej części litery i kończącej się w jej górnej prawej części), zakończonej u góry małym wąsikiem.

Litera w – zapisana w postaci inicjału (1r3) – jest symetryczna, o zaokrąglonych kształtach; środkowa część litery sięga górnej linii, podobnie jak jej boczne krawędzie. W ligaturze \tilde{w} (1r12), tzn. połączeniu liter w i τ , symetria w może być już zaburzona (prawa dolna część litery wystaje poza dolną linię, zaś lewa znajduje się nad nią), w przeciwieństwie do napisanego w górnym indeksie τ .

Znajdująca się nad dolną linię część litery μ składa się z dwóch grubych pionowych linii i łączącej je cieńszej poziomej poprzeczki. Dolna część litery μ wystająca poza dolną linię jest długa (równa wysokości litery μ nad tą linię) i może być cienka (por. 1r1) lub grubości linii pionowej znajdującej się nad linię dolną (por. 1r16 i 17).

Czasza litery ν jest niegłęboka, umieszczona symetrycznie nad dolną grubą linię pionową.

Litera ω składa się z trzech grubych pionowych linii połączonych cienką horyzontalną linię.

W literze μ (1v5) – podobnej kształtem do ω – środkowa linia wystaje nieznacznie poza dolną linię.

Litera ι składa się z dwóch części: ι i σ połączonych w połowie ich wysokości horyzontalną poprzeczką (1r12).

W literze ρ pionowa linia jest gruba. Brzuszek, sięgający do ok. 1/3 (por. 1r4) wysokości litery, u dołu jest kanciasty, zaś jego górna część zaokrąglona.

Litera τ (występująca również na miejscu κ i czasami μ) wystaje poza górną linię. Horyzontalna linia zakończona opadającymi w dół wąsami znajduje się na wysokości górnej linii. Linie pionowe są grube,

horyzontalne cienkie. Znajdujący się w prawej dolnej części litery brzuszek sięga prawie połowy głównej części wysokości liter. U dołu jest on kanciasty, zaś jego górna część zaokrąglona.

W niewielkim objętościowo tekście ewangelicznym analizowanego zabytku nie zostało poświadczone występowanie następujących liter s, z, l, b, k, z, n (тн), a (тa), t, d, ž, v, v. Charakterystyczna dla bośniackich rękopisów litera k została zapisana tylko raz (f. 1v3).

W opisie paleograficznym zabytku na uwagę zasługują wyraźnie grubsze pionowe linie niektórych liter, np. a, b, k, n, n, t, sz, c, b czy t i częściowo również pogrubione niektóre litery, np. p, x czy y. Jediną ligaturą²² jest połączenie o i y, tworzące ŷ.

Tylko trzy litery (tzn. e {1r1}, a {1r2; 1v7}, v {1r17}) zostały zapisane w górnym indeksie (nadpisane).

Titlo ma postać cienkiej horyzontalnej linii, czasami nieco pochyłonej, z trójkątem skierowanym w dół. Może ono stać nie tylko nad wyrazami zapisanymi w postaci skróconej, np. црѣ (1r1) czy нѣа (1r13), lecz nawet nad wyrazami zapisanymi w całości, np. кѣѣаа (1r2), крѣѣтъ (1r4).

W tekście ewangelicznym analizowanej karty Dion-122 znaki przestankowe nie występują²³.

Wskazane cechy paleograficzne analizowanej cyrylickiej karty Ewangelii tetr są zbieżne z elementami charakterystycznymi dla, wydzielanych z serbskiej grupy (Lavrov 1904, 59), rękopisów tradycji bośniackiej (Speranskij 1905, 9; Lavrov 1904, 59-67). Dlatego też jednokartkowy zabytek Dion-122 należy zaklasyfikować do przedstawiciela bośniackiej tradycji literackiej cyrylickich Ewangelii tetr.

Na cyrylickie Ewangelie typu bośniackiego – powstałe w serbsko-bośniackim bogomilskim środowisku – uwaga została zwrócona już dawno temu. W 1833 r. Paweł Szafarzyk w dziele *Serbische Lesekörner*

²² Inne ligatury (np. a i n; n i p; m, n czy a z t) nie zostały poświadczone.

²³ Być może bezpośredni dostęp (*de visu*) do karty pozwoli na weryfikację informacji zarówno widocznych, jak i niewidocznych, na elektronicznej wersji czarnobiałego skanu zdjęcia karty.

zwrócił uwagę na archaiczny tekst datowanej na kon. XIV – pocz. XV w. Ewangelii *Nikolskiej* (Nikl), (Schaffariks 1833, 42.51.61; por. Jagić 1883, 475; Alekseev 1999, 174). V. Jagić wskazał na duże znaczenie bośniackich zabytków Ewangelii w rekonstrukcji pierwotnego przekładu cerkiewnosłowiańskiej Ewangelii (Jagić 1883, 475-476; por. Vajs 1934, 117-118; Horálek 1954, 27; Vaillant 1952, 21; Molnár 1985, 13). M. Speranski na podstawie paleograficznych i językowych cech charakterystycznych wyłącznie bośniackim Ewangeliom (Speranskij 1898, 36-40) oraz ich dużej jednorodności tekstologicznej (Speranskij 1899, 86) wydzielił je z tradycji serbskiej w oddzielną grupę (Alekseev 1999, 174; por. Lavrov 1904, 59). Rękopisy te²⁴, blisko związane z kodeksami głągoliczki (Daničić 1864, VIII; Speranskij 1899, 86), zachowały elementy pierwotnego cerkiewnosłowiańskiego przekładu Dobrej Nowiny (np. liczne greczyzmy i morawizmy), (Ramić-Kunić 2017, 43-44). To właśnie archaiczne formy tekstowe i gramatyczne – współistniejące z nowszymi (Daničić 1864, X-XI; Speranskij 1905, 4) powstałymi na bazie żywego języka (np. formy z *а* w miejsce *ь* czy aoryst z *с*) wpłynęły na wyjątkowość tych zabytków. Mimo że bośniackie rękopisy Ewangelii tetr powstały w XIV-XV w., to zachowują one tekstologiczną tradycję kodeksów datowanych na X-XI w. (Speranskij 1899, 87; . Speranskij 1905, 9) Do innych cech charakterystycznych dla bośniackich Ewangelii tetr zalicza się (Speranskij 1898, 36-40; 1899, 86 {przypis nr 1}; Speranskij 1905, 4-12; Lavrov 1904, 59-67; 1914, 234-249; Đorđić 1987, 129-142): niewielki format kart²⁵;

²⁴ W niektórych bośniackich rękopisach Ewangelii elementów pierwotnego cerkiewnosłowiańskiego przekładu Dobrej Nowiny zachowało się znacznie mniej (Jagić 1883, 476).

²⁵ Wymiary bośniackich Ewangelii tetr nie przekraczają: 20 cm – wysokość i 15 cm – szerokość. Por. wymiary Ewangelii (Cajn – 19,5x15 cm; Gilf-6 – 19,7x14,5 cm; Gilf-7 – 21,5x14,5 cm; Kptr – 19x12,5 cm; Lixc-679 – 20,3x14 cm; Mstr – 19x12 cm; Nikl – 16,5x10,5 cm; Vrtk – 17,9 x 11,5 cm) i Nowych Testamentów (HvalK – 17x11 cm; MarcT – 19,4x12,4 cm). Natomiast ewangeliarze tradycji bośniackiej są zdecydowanie większe, tzn. rękopis Glf-61 ma wymiary 27,5x20,5 cm (Žukovskaà et al. 1984, 298 {nr 347}, zaś Ewangeliarz Mirosława (Mir) 41x27,5 cm (Žukovskaà et al. 1984, 99 {nr 56}).

zapisanie tekstu w jednej²⁶ kolumnie; użycie Ѹ wyłącznie na początku wyrazu (w środku wyrazów bardzo rzadko) i оу (niekiedy połączone w odwrotny sposób) w środku wyrazu; brak litery ѿ²⁷ (podobnie jak w głągolicznych), w przeciwieństwie do wyłącznej obecności є; występowanie ѣ w miejsce ѡ (podobnie jak w głągolicznych); brak – w przeciwieństwie do rękopisów redakcji serbskiej²⁸ – występowania podwójnych samogłosek; wyraźne wytluszczenie grubszych części liter; jednakowa grubość wszystkich części liter л i м; wyraźne pogrubienie linii w literach ѡ, г, є, с i т; ograniczenie użycia liter *nadpisanych* (zapisanych w górnym indeksie) na korzyść *titla*; rzadko spotykane w innych rękopisach skróty wyrazowe; użycie и (i ѡ) w miejscu ѣ, zwane powszechnie *ikawizmem*²⁹. Wszystkie rękopisy zaliczane do bośniackiej tradycji są podobne pod względem paleograficznym i ortografii (Lavrov 1904, 60). Wymienione tu „inne cechy charakterystyczne dla bośniackich rękopisów Ewangelii tetr” zostały również poświadczane w analizowanej karcie cyrylicznej Ewangelii tetr Dion-122.

Znanych jest współcześnie zaledwie kilka rękopisów³⁰ Ewangelii tetr lub Nowego Testamentu datowanych na okres XIV-XV w.³¹ i zaliczanych do bośniackiej tradycji rękopiśmiennej³². Jednak tylko sześć z nich za-

²⁶ W Ewangeliarzach *Miroslawa* (Mir) i Glf-61 tekst został zapisany w dwóch kolumnach (Žukovskaâ et al. 1984, 99 {nr 56} i 298 {nr 347}).

²⁷ ѿ uważane jest za przypadkowe w rękopisach tradycji bośniackiej (Speranskij 1905, 9; Lavrov 1904, 62).

²⁸ Na uwagę zasługuje fakt, że tekst Dobrej Nowiny w Ewangelii *Czajnickiej* (Cajn), który kończy się na Ewangelii Łukasza 22,62, został przepisany przez pięciu głównych kopistów z trzech protografów (Jerković 1975, 10). Pierwszy protograf był tekstologicznie bliski – bośniackiej tradycji, drugi – serbskiej (Ramić-Kunić 2017, 26).

²⁹ P. Lavrov charakteryzując jeden z rękopisów bośniackich napisał „В небольшом отрывке текста на месте ѣ всюду и” (Lavrov 1914, 236.248).

³⁰ Liczba wszystkich tekstów bośniackich szacowana jest na 30 (Kardaš 2018, 3).

³¹ Ewangelie tetr reprezentują młodszą tradycję bośniackich Ewangelii (XIV-XV w.), zaś lekcjonarze starszą (XIII w.) (Speranskij 1905, 4-5).

³² Wykaz rękopisów typu bośniackiego zob. Garzaniti 2001, 449-458; Ostapczuk 2010c, 107-108; Kardaš, Ramić-Kunić 2018, 117-157.

wiera tekst Ewangelii Jana, który zachował się na analizowanej cyrylickiej karcie znajdującej się w greckiej Ewangelii tetr³³. Są to (por. Dragojlović 1997, 47-67; Kardaš, Ramić-Kunić 2018, 118-157):

- Gilf-6³⁴ – Ewangelia *Tvertka Pripkovicia*; Rosyjska Biblioteka Narodowa w Sankt Petersburgu, kolekcja A.F. Gilferdinga (Kolekcja nr 182), nr 6; II poł. XIV w., 262 f.;
- Kptr – Ewangelia Jerneja Kopitara; Biblioteka Narodowa i Uniwersytetu w Ljubljanie, kolekcja J. Kopitara, nr 24; II poł. XIV w., 239 f.;
- Lixc-679³⁵ – Ewangelia; Archiwum Filii Instytutu Historii Rosyjskiej Akademii Nauk w Sankt Petersburgu, Kolekcja Zachodnioeuropejska, nr 679³⁶; I poł. XIV w., 176 f.;
- Nikl – Ewangelia *Nikolska*; Biblioteka sir. Alfreda Chester Beatty w Dublinie, nr W147, kon. XIV-pocz. XV w., 147 f.;
- HvalK – Kodeks *Hvala* zawierający Nowy Testament i Psalterz; Biblioteka Uniwersytetu w Bolonii, nr 3575B; 1404 r., 359 f.;
- MarcT – *Marciański* Nowy Testament (znany również jako Kodeks *mletački*³⁷); Biblioteka Narodowa im. św. Marka w Wenecji, Orient 277 (coll. 168); kon. XIV-pocz. XV w., 1+289 f.

³³ Spośród pozostałych bośniackich rękopisów Ewangelii tetr, które nie zawierają tekstu Ewangelii Jana zachowanego na analizowanej karcie (19,15-21 i 23-28), można wymienić m.in. następujące zabytki: Ewangelia *Czajnicka* (Cajn); Ewangelia *Mostarska* lub *Greka Manoila* (Mstr); Ewangelia *Divošy* (Divš); Ewangelia *Batały* (Batl); Ewangelia z Biblioteki Narodowej im. św. św. Cyryla i Metodego w Sofii nr 23 (NBKM-23); Ewangelia *Vrutocka* (Vrtk); Ewangelia z Monasteru Dovolja (Gilf-7).

³⁴ Opis rękopisu zob. Knázevskaà et al. 2002, 440-441 (nr 296); Levšhina 2017, 112-113.

³⁵ Opis rękopisu zob. Knázevskaà et al. 2002, 400-401 (nr 260).

³⁶ W spisie bośniackich Ewangelii tetr i Nowych Testamentu opublikowanym przez M. Kardaš i E. Ramić-Kunić (Kardaš, Ramić-Kunić 2018, 126) błędnie podany został numer 697 zamiast 679 (Knázevskaà et al. 2002, 400-401 (nr 260)).

³⁷ Kodeks *Mletački* jest inną nazwą niniejszego zabytku funkcjonującą w literaturze przedmiotu (Ramić-Kunić 2017, 43).

Analiza tekstologiczna cerkiewnosłowiańskiego przekładu Dobrej Nowiny zachowanego na opisywanej cyrylickiej karcie bośniackiej Ewangelii tetr z pięcioma manuskryptami (zob. Aneks), spośród sześciu³⁸ wyżej wymienionych wskazała, że poświadczają on kilka³⁹ wariantów tekstu nieznanymi żadnemu z pięciu wyżej wymienionych zabytków. Są to:

1. J 19,17: носє крѣсть свои – Dion-122 (1r4); и носє севы крѣсть – XvalK; и носє сеѡѡ крѣсть – Gilf-6, Kptr, Nikl; и носє ѡи крѣсть – MarcT;
2. J 19,19: кнезь – Dion-122 (1r10); иѡ назаранинѡ – Gilf-6, Kptr, Nikl, HvalK, MarcT;
3. J 19,20: сєго – Dion-122 (1r11); сѡ же – Gilf-6, Kptr, Nikl, HvalK, MarcT;
4. J 19,20: występowanie spójnika и przed грѣки; brak spójnika и przed грѣки w Gilf-6, Kptr, Nikl, HvalK, MarcT;
5. J 19,26: видѡ – Dion-122 (1v11); видѡѡ – Gilf-6, Kptr, Nikl; MarcT (вдѡѡ); в"дивѡ – HvalK;
6. J 19,26: стѡеша – Dion-122 (1v12); стѡѡца – Gilf-6, Kptr, Nikl, HvalK, MarcT.

Wymienione warianty tekstu nie zostały poświadczone w krytycznym wydaniu cerkiewnosłowiańskiego tekstu Ewangelii Jana (Alekseev et al. 1998, 88-89 {II pag.}).

Za najbardziej znaczącą lekcję tekstologiczną należy uznać wariant drugi. We wszystkich pięciu dostępnych do analizy tekstologicznej kodeksach bośniackich i aparacie krytycznym cerkiewnosłowiańskiego

³⁸ Rękopis Lixc-679 nie był dostępny.

³⁹ W genezie гогать (1r6) i грѣки (1r14) nie należy upatrywać intencjonalnej zmiany dokonanej przez kopistę. гогать (J 19,17) powstało poprzez przypadkowe pominięcie zgłoski ѡ z гольгать (Gilf-6, Kptr i XvalK). грѣки (J 19,20) powstało poprzez pominięcie litery ѡ z грѡѡки (Gilf-6, Kptr, HvalK i MarcT), co potwierdza pierwotna (tzn. przed korektą) forma грѡѡки poświadczona w Ewangelii Kopitara (Kptr).

tekstu Ewangelii Jana (Aleksiev et al. 1998, 88-89 {II pag.}) w tekście J 19,19 *написа же титалъ пилаѣтъ и положи на крѣстѣ. бѣ же написано ѿ ѿ Назаранинъ црѣ иудѣискъ* nie zostało poświadczony zastąpienie wyrazów *ѿ ѿ Назаранинъ* wyrazem *кнезь*.

W obszernym aparacie krytycznym greckiego tekstu Nowego Testamentu opracowanym przez H. von Sodena ten wariant tekstologiczny również nie został poświadczony. Odnotowane zostało jedynie opuszczenie słów *Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος* z tekstu *ἦν δὲ γεγραμμένον. Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων* (J 19,19b) spowodowane brzmieniem paralelnego wersetu w Ewangelii Marka 15,26 (Soden 1913, 480) *καὶ ἦν ἡ ἐπιγραφὴ τῆς αἰτίας αὐτοῦ ἐπιγεγραμμένη. ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων*, w którym przed *ὁ βασιλεὺς*, analogicznie do Mt 27,37⁴⁰, dopisywano niekiedy rzeczownik *Ἰησοῦς* (Soden 1913, 227).

Wprowadzenie do obiegu naukowego informacji o nienotowanej dotychczas w katalogach i publikacjach naukowych cyrylicy karcie pochodzącej z Ewangelii tetr uzupełnia liczbę znanych rękopiśmiennych zabytków reprezentujących tradycję bośniacką i zwiększa liczbę wariantów tekstologicznych cerkiewnosłowiańskiego przekładu Dobrej Nowiny. Wykorzystanie niniejszej karty Dion-122 w badaniach paleoslawistycznych i teologicznych, szczególnie w zakresie bibliistyki, wpłynie pozytywnie na rozwój nauki.

Aneks – Edycja tekstu Dion-122

Przedstawiona w Aneksie nr 1. edycja zachowanego na cyrylicy karcie Ewangelii tetr Dion-122 tekstu odzwierciedla jego podział na strony (*recto* i *verso*) i wiersze. Zachowane zostały wszystkie litery nadpisane i *titla*. W miejscu utraconego tekstu (strona *recto* – lewy brzeg; strona *verso* – prawy brzeg) znajdują się kropki. Do przygotowania aparatu krytycznego, zawierającego warianty tekstu Ewangelii Jana (19,15-21

⁴⁰ Paralelny tekst Ewangelii Mateusza 27,37 brzmi następująco: *καὶ ἐπέθηκαν ἐπάνω τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ τὴν αἰτίαν αὐτοῦ γεγραμμένην. οὗτός ἐστιν Ἰησοῦς ὁ Βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων* (Soden 1913, 112).

i 23-28), wykorzystano pięć cyrylickich rękopisów reprezentujących tradycję bośniacką. Były to: trzy Ewangelie tetr (tzn. Gilf-6, Kptr i Nikl) i dwa kodeksy Nowego Testamentu (tzn. HvalK i MarcT).

1 *recto* (J 19,15-21)

1. . . . ше ар̄х̄ир̄ѣ не имамъ ц̄р̄ь т
2. . . . о кес̄ара ¹⁶то̄гаже пр̄ѣдасть и
3. . . . проп̄ноӯть ѡни же поем̄ш
4. . . . ѣ се ¹⁷носе кр̄б̄сть свои изиде
5. . . . омое краниево мисто еже
6. . . . ъ се ев̄р̄ѣиски гогать ¹⁸идѣ
7. . . . ропеше и с нимъ ина: ѿ: с̄ѣдоу
8. . . . оу по ср̄б̄де же ӣса ¹⁹написа
9. . . . талъ пилать и положи на кр
10. . . . бѣ же написано кнезъ ц̄р̄ь и
11. . . . ки ²⁰сего тит̄лоу мнози
12. . . . е ѿ июд̄ѣ ѣко близъ бѣ
13. . . . града идѣже пропеше ӣса
14. . . . писано ев̄р̄ѣиски и гр̄ѣки
15. . . . ѣски ²¹гла̄хоу же пилатоу
16. . . . ер̄ѣне июд̄ѣсци не пиши ц̄р̄ь
17. . . . ска нь ѣко самъ р̄ѣ ц̄р̄ь есмь

(1r1) ар̄х̄ир̄ѣ : ар̄х̄иер̄ѣни Gilf-6, MarcT; ар̄х̄иер̄еие Nikl; ар̄х̄иер̄ѣе HvalK;

(1r1) ц̄р̄ь : ц̄ра Gilf-6, Kptr, Nikl, MarcT, HvalK;

(1r1-2) т . . . о : т̄къмо Gilf-6, Kptr, Nikl; такмо MarcT, HvalK;

(1r2) пр̄ѣдасть : придасть Kptr;

(1r3) и . . . проп̄ноӯть : имь да и проп̄ноӯть Kptr, MarcT, HvalK; и имь да и проп̄ьноӯть Nikl; имь да проп̄ньѣть Gilf-6;

(1r3-4) поем̄ш . . . ѣ се : поем̄ше и и ведоше HvalK; поем̄ше и ведоше Nikl, MarcT; поем̄ше и веше и Kptr; поем̄ше ӣса и ведоше Gilf-6;

(1r4) носе : и носе себы HvalK; и носе сеѣъ Gilf-6, Kptr, Nikl; и носе би MarcT;

(1r4) свои : om Gilf-6, Kptr, Nikl, MarcT, HvalK;

- (1r4) add же post изиде Gilf-6;
- (1r5) ... оное : въ нарицаемое Nikl, MarcT; въ нарицаемо Gilf-6, Kptr, HvalK;
- (1r6) ... ъ се: глетъ се Gilf-6, Kptr, Nikl, MarcT; гль се HvalK;
- (1r6) гогать : гольгать Gilf-6, Kptr, HvalK; голгата Nikl, MarcT;
- (1r6-7) идѣ ... ропеше и : идѣже пропеше и и HvalK; идѣже и пропеше и Nikl; идѣже пропеше и Gilf-6, Kptr, MarcT;
- (1r8) ... оу : и овоудоу Kptr, Nikl, MarcT, HvalK; и ѡѡддѣ Gilf-6;
- (1r9) ... таль : же титаль Kptr^{sup}, MarcT, HvalK; же титъль Nikl; же титълоу Gilf-6;
- (1r9-10) кр ... : крьстѣв Gilf-6, Nikl; крьсти Kptr; крьсты HvalK; крьсти иѣви MarcT;
- (1r10) бѣ : бы Nikl, MarcT, HvalK;
- (1r10) князь : иѣв назаранинъ Gilf-6, Nikl, Kptr, MarcT, HvalK;
- (1r10-11) и ... ки : иуденскы Nikl; иудѣвскы MarcT; иудиски HvalK; иудѣвскъ Kptr; иудѣвскъ Gilf-6;
- (1r11) сего : съ же Gilf-6, Kptr, Nikl, MarcT, HvalK;
- (1r11) титълоу : титаль Kptr, Nikl, MarcT, HvalK;
- (1r12) ... е : чтоше Gilf-6, Kptr, Nikl, MarcT, HvalK;
- (1r12) ѡ : ѡтъ Nikl; ѡт HvalK;
- (1r12) иудѣе : иудые HvalK; иудѣи Gilf-6, Kptr, MarcT; иудеи Nikl;
- (1r12) близъ : близъ HvalK;
- (1r12) бѣ : бы Nikl; MarcT;
- (1r12-13) ѣко близъ бѣ ... града : ѣко близъ бѣ мѣсто града Gilf-6, Nikl, HvalK; бѣ же мѣсто близъ града MarcT; ѡм Kptr;
- (1r13) иѣа : и HvalK; и ante пропеше Nikl; ѡм Gilf-6, MarcT?;
- (1r14) ... исано : и вы написано Nikl; и ви написано MarcT; и бѣ написано Gilf-6, Kptr; и выѣ написано HvalK;
- (1r14) евѣрѣвски : еврейскы Nikl; евѣрѣвскы HvalK;
- (1r14) и грѣчки : грѣчскы Nikl; грѣчскы Gilf-6, Kptr^c (грѣчки*), MarcT, HvalK;
- (1r15) ... ски : латинскы Gilf-6, Kptr, MarcT; латинскы Nikl; латынскы HvalK;
- (1r15) же : ѡм Kptr;
- (1r16) ... рѣие : архирене Nikl; архирѣе Kptr; архирѣие MarcT; архирѣи Gilf-6; архирѣе HvalK;
- (1r16) цѣрь : цѣра Kptr, MarcT, HvalK;
- (1r17) ... ка : иудыска HvalK; иудѣйска MarcT; иуденскы Nikl; иудѣскога Kptr; иудѣвскъ Gilf-6;
- (1r17) нь : ѡм HvalK;
- (1r17) ѣко самъ рѣе цѣрь есмь : ѡм Gilf-6.

1 verso (J 19,23-28)

1. 1. ТОНЬ БѢ ЖЕ ХИТОНЬ НЕ ШЬВЕ
2. рѣхоу сътъкань бѣсъ²⁴ рѣше ж
3. ѣ не прѣдѣрѣвѣмъ его не меѣи
4. бие о нь · ко моу. боудеть с. . . .
5. оуть се книги глаоуѣе ра
6. ше ризи мое и о матизамъ
7. еташе жѣрѣвие воини же Ѹ
8. рише²⁵ стоѣхоу же при крѣ
9. ѣ мати его его и сестра ма
10. о маривѣ клеопова и маривѣ
11. ини²⁶ ись же видѣ матѣрь и
12. стоеша егоже лоублаше
13. ерѣ жено се сѣнь твои²⁷ по то
14. ѡа Ѹченикоу се мати тво
15. ога часа поеть ю Ѹченикъ
16. си²⁸ по семь видѣ ись ѣко вс
17. съврѣшише се да съвоуд

(1v1) бѣ : бы Nikl, MarcT, HvalK;

(1v1-2) не шьве . . . рѣхоу : не шьвнь съ врѣхоу Gilf-6, HvalK; не шьвнь с врѣхоу Kptr, Nikl, MarcT;

(1v2) сътъкань : сатъкань HvalK; истъкань Gilf-6, Nikl; изътъкънь Kptr; на сътъкань MarcT;

(1v2) бѣсъ : вьнь Gilf-6;

(1v2-3) ж . . . ѣ : же къ себѣ Nikl; Gilf-6; же къ себы HvalK; же къ себи MarcT; къ себѣ Kptr;

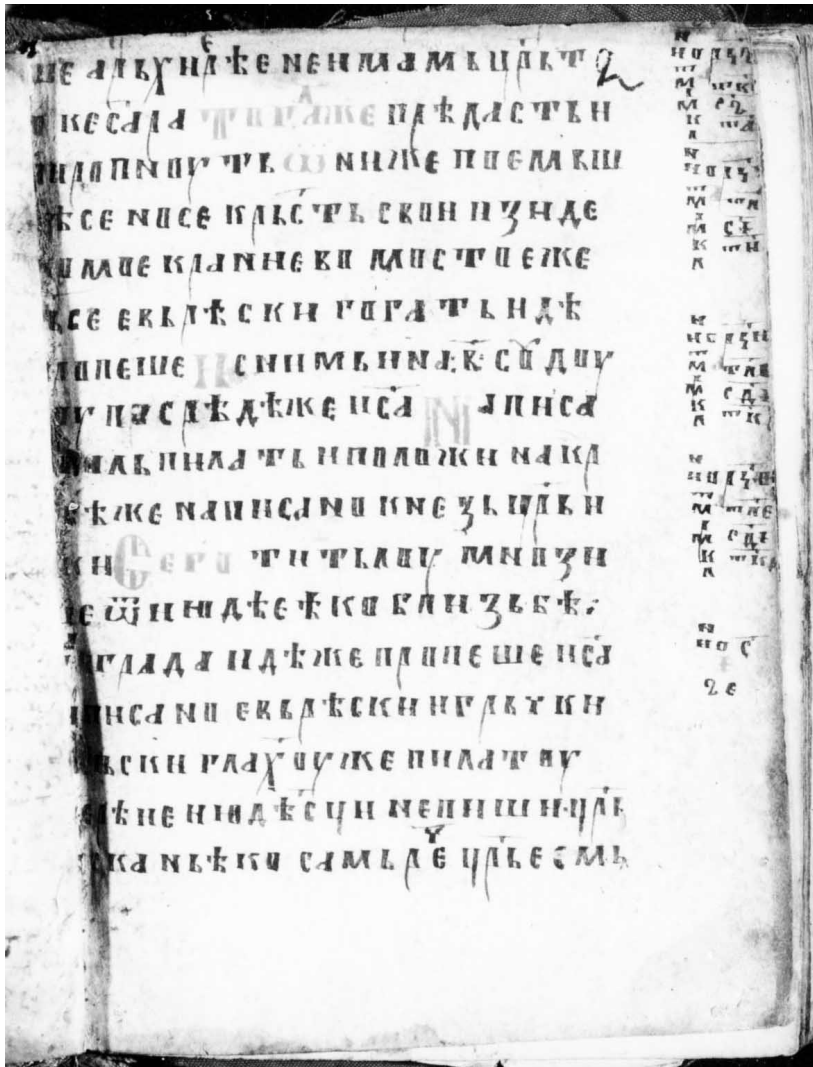
(1v3) прѣдѣрѣвѣмъ : прѣдрѣвѣмъ Kptr, Nikl; прѣдрѣвѣмъ HvalK; прѣдрѣвѣмъ Gilf-6; прѣвѣмъ MarcT;

(1v3-4) не меѣи . . . бие : нь метѣвѣмъ ждрѣвие Gilf-6; нь меѣимъ ждрѣвѣе Nikl; нь меѣимъ ждрѣвие Kptr (ждрѣвие*); на меѣимъ ждрѣвие MarcT; на меѣимъ ждрѣвѣи HvalK;

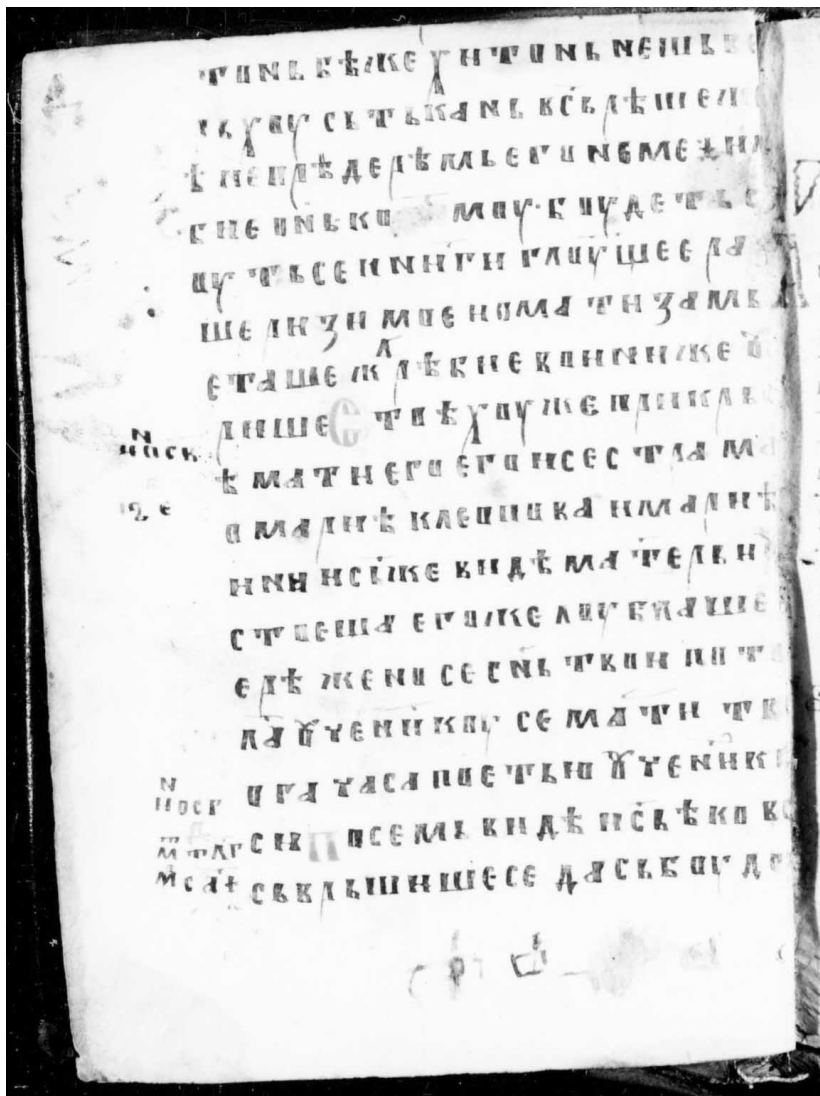
(1v4) między ко а моу wytarto 2-3 litery;

(1v5) с . . . оуть се : да съвоудоуть се Gilf-6, Kptr, Nikl, MarcT, HvalK;

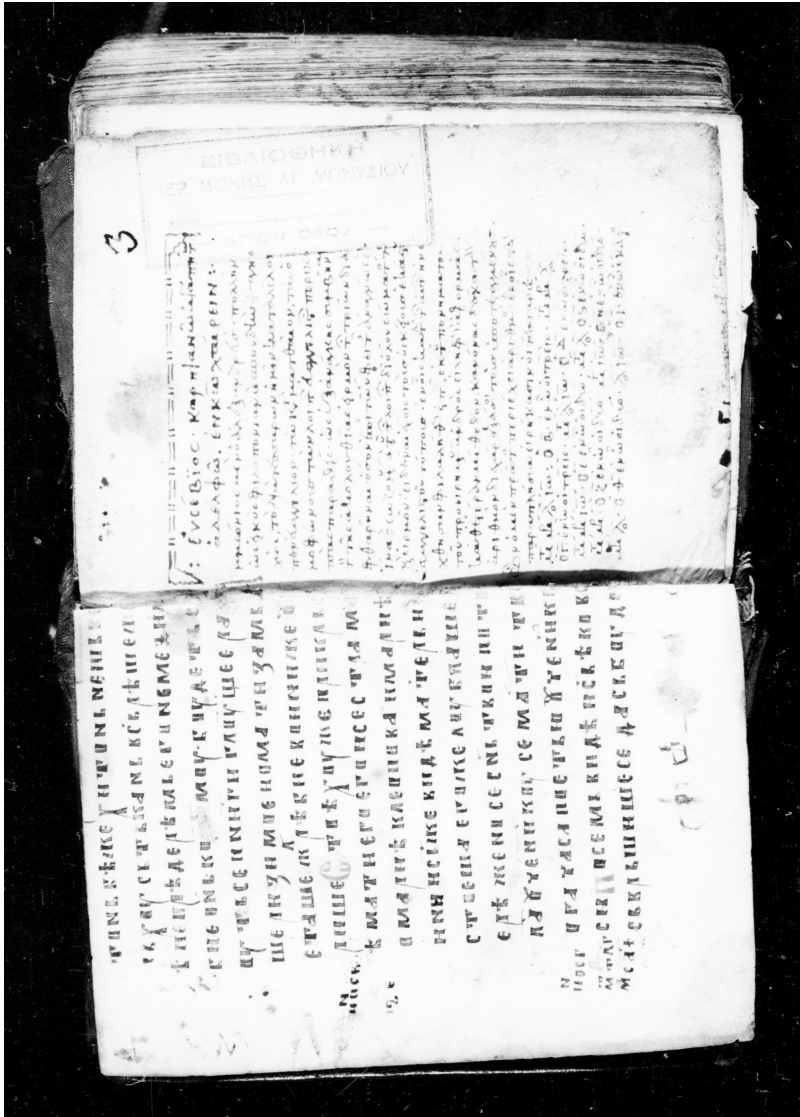
- (1v5) глоуѣще : глоуѣще Kptr, MarcT, HvalK;
 (1v5-6) ра . . . ше : раздѣлише Nikl; раздылыше HvalK; раздѣлише себѣ Gilf-6; раздѣлише ^{себѣ} Kptr; раздѣлише себи MarcT;
 (1v6) ризи : ризы Nikl; рызы HvalK;
 (1v6) мое : мое себѣ Nikl; его HvalK;
 (1v6) и : и и Nikl;
 (1v6) матизамъ : матезми Kptr; матѣзмѣ Gilf-6, матизми MarcT; метазмы HvalK;
 (1v6-7) . . . еташе : мои меташе HvalK; мое меташе Kptr, MarcT; мои меташе Nikl; моему меташе Gilf-6;
 (1v7) жѣрѣвие : ждрѣвие Kptr; ждрѣвье Nikl; ждрѣвы HvalK;
 (1v7-8) Ѹ . . . рише : оубо си створише Gilf-6, Kptr, Nikl, MarcT; сы створише HvalK;
 (1v8) при : пры HvalK; прѣ Kptr;
 (1v8-9) крь . . . ѣ : крьетѣ иѣѣвѣ Gilf-6, Kptr, Nikl; крьеты исы HvalK; крьети иси MarcT;
 (1v9) мати : маты HvalK;
 (1v9) его его – SIC!
 (1v9) сестра : сестри MarcT; сеста Kptr*;
 (1v9-10) ма . . . о : матери его Kptr; Gilf-6; матери его Nikl, MarcT, HvalK;
 (1v10) мариѣ : марыѣ HvalK;
 (1v10-11) . . . ини : магдалины Nikl; магдалини Kptr; магаллини Gilf-6, MarcT; магдалины HvalK;
 (1v11) видѣ : видѣвъ Gilf-6, Kptr, Nikl; вдѣвъ MarcT; в"дивь HvalK;
 (1v11) . . . : оученика Gilf-6, Nikl, Kptr, MarcT, HvalK;
 (1v12) стоеша : стоеща Gilf-6, Kptr, Nikl, MarcT, HvalK;
 (1v12) лоублаше : люблаше Nikl;
 (1v12-13) . . . ерѣ : глагола матерѣ Nikl; иѣ гла матери HvalK; иѣ гла матери MarcT; гла матери свои Kptr;
 (1v13-14) по то . . . ѡа : по томъ же гла HvalK; Nikl; Kptr; MarcT; Gilf-6;
 (1v14) мати : маты HvalK;
 (1v14) тво . : твоа HvalK; твоѣ Gilf-6, Kptr, Nikl, MarcT;
 (1v14-15) . . . ога : и ѡѣг Gilf-6; и ѡ того Kptr, Nikl, MarcT; и от того HvalK;
 (1v15) ѡса : ѡса MarcT;
 (1v15-16) . . . си : Ѹ своѣ си Gilf-6, Kptr; въ своѣ сы Nikl, MarcT, HvalK;
 (1v16) видѣ : вѣди HvalK; вдѣи MarcT;
 (1v16) вс . . . : вса юже Gilf-6, Nikl, MarcT, HvalK; вса Kptr;
 (1v17) съвршыше се : створише се HvalK;
 (1v17) съвоуд . . . : съвоудоуть се Gilf-6^c (воудоуть се*), Kptr, Nikl, MarcT, HvalK.

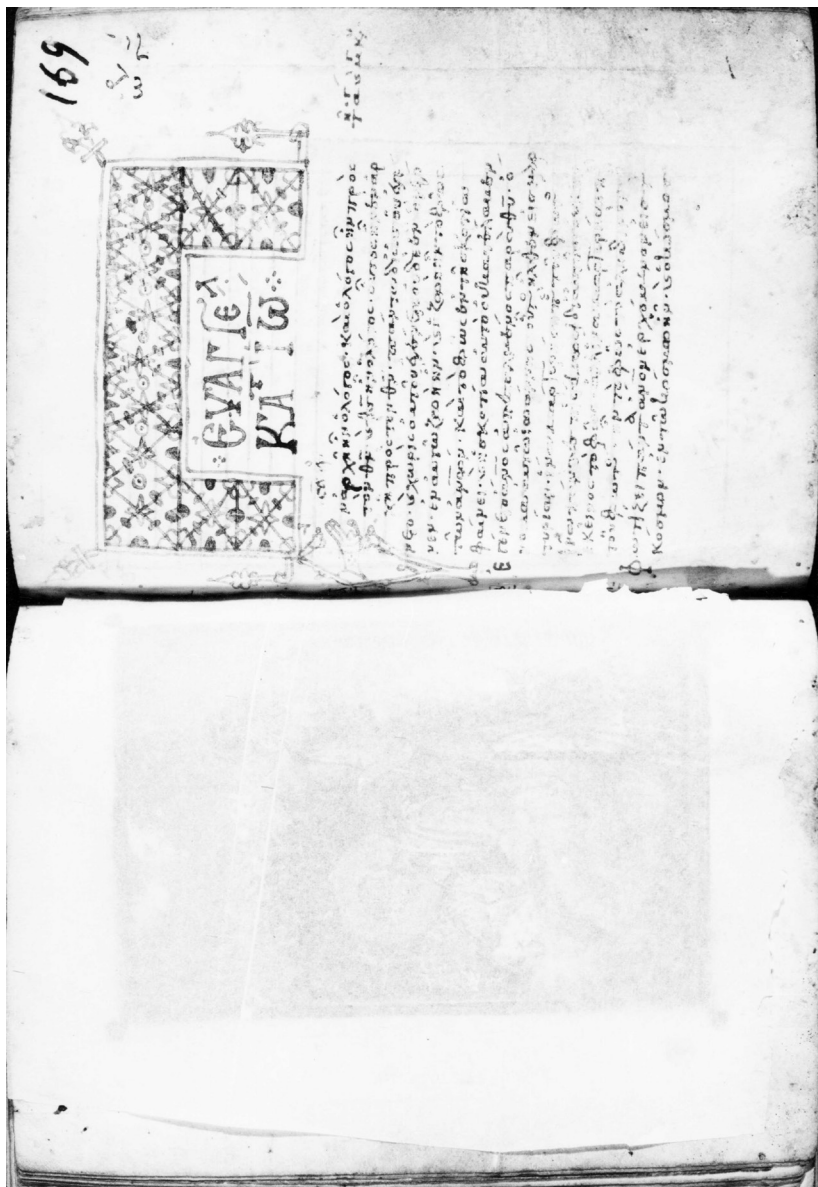
Fot. 1. Dion-122: karta 1 recto (J 19,15-21)

Fot. 2. Dion-122: karta 1 verso (J 19,23-28)

Fot. 3. Kodeks nr 122, z monasteru św. Dionizego na św. Górze Atos (f. 2v-3r)

Fot. 4. Kodeks nr 122. z monasteru św. Dionizego na św. Górze Atos (f. 168v-169).

Bibliografia

- Aland, Kurt. 1963. *Kurzgefasste Liste der Griechischen Handschriften des Neuen Testaments* (Arbeiten zur Neutestamentlichen Textforschung 1). Berlin: Walter de Gruyter & Co.
- Alekseev, Anatolij A. 1999. *Telstologiâ Slavânskoj Biblii* (Bausteine zur slavischen Philologie und Kulturgeschichte, Neue Folge, Reihe A: Slavistische Forschungen 24). Köln/Weimar/Wien: Böhlau. St.-Petersburg: Dimitrij Bulanin.
- Alekseev, Anatolij A. et al., 1998. *Evangelie ot Ioanna v slavânskoj tradicii* (Novum Testamentum Palaeoslovenice I). Sankt-Peterburg: Rossijskoe Biblejskoe Obšestvo.
- Altbauer, Moshe. 1979. "An Unknown Fragment of an Ancient Aprakos from Rus." *Folia Slavica* (Studies in Honor of Horace G. Lunt on the Occasion of his Sixtieth Birthday) 3/1-2: 25-47.
- Daničić, Đuro. 1864. *Nikoljsko jevanđelje*. Beograd: Državna Štamparija.
- Dragojlović, Dragoljub. 1997. *Istorija srpske književnosti u srednjovekovnoj Bosanksoj Državi*. Novi Sad: Svetovi.
- Džurova Aksiniâ, et al. 2019. *Opis na r' 'kopisite na plevenskoto čitališe „S' 'glasie 1869"*. Sofia: Ars MMM Studio.
- Đorđić, Petar. 1987. *Istorija srpske ćirilice. Paleografsko-Filološki prilozi*. Drugo Izdanje. Beograd: Zavod za Užbenike i Nastavna Sredstva.
- Garzaniti, Marcello. 2001. *Die altslavische Version der Evangelien: Forschungsgeschichte und zeitgenössische Forschung*. (Bausteine zur slavischen Philologie und Kulturgeschichte, Neue Folge, Reihe A: Slavistische Forschungen 33). Köln/Weimar/Wien: Böhlau Verlag.
- Granterm, Evgeniâ Ėduardovna. 1958. „Otryvki slavâno-russkih pergamennyh rukopisei v sobranii Matenadarana v Erevane." *Trudy Otdela Drevnerusskoj Literatury* 14: 619-623.
- Gregory, Caspar René. 1908. *Die Griechischen Handschriften des Neuen Testaments*. Leipzig: J.C. Hinrichs'sche Buchhandlung.
- Gregory, Caspar René. 1909. *Textkritik des Neuen Testamentes*. Leipzig: J.C. Hinrichs'sche Buchhandlung.

- Horálek, Karel. 1954. *Evangeliáře a čtveroevangelia, Příspěvky k textové kritice a k dějinám staroslověnského překladu evangelia*. Praha: Státní pedagogické naklad.
- Jagić, Vratoslav. 1883. *Qattuor Evangeliorum vesionis Palaeoslovenice Codex Marians Glagoliticus. Characteribus Cyrillicis transcriptum*. Berolini: Weidmannos.
- Jerković, Vera. 1975. *Paleografska i jezička ispitvanja o Čajničkom evanđelju*. Beograd: Matica Srpska.
- Kardaš, Mahmed. 2016. „Paleografske i jezičke odlike novog petrog-radskog bosanskog Evanđlja u odnosu na Giljferdingov Apostol N° 14.” W *Zbornik radova. Drugi Simpozij o bosanskom jeziku. Istraživanje, normiranje i učenje bosanskoga jezika – dosadašnji rezultati, potrebe i perspektive. Sarajevo 12-13 mart 2015*. (Posebna Izdanja 24). Sarajevo: Universitet u Sarajevu.
- Kardaš, Mahmed. 2018a. „Novi listovi Vrutočkog bosanskog četvero-evanđlja.” *Godišnjak* 47: 193-197.
- Kardaš, Mahmed, 2018b. „Jezik i grafija Kopitarova Čtveroevanđlja u kontekstu bosanske crkvenoslovenske pismenosti.” Doktorski Rad. Sveučilište u Zagrebu Filozofski fakultet. Zagreb.
- Kardaš, Mahmed, i Erma žRamić-Kunić. 2018. „Katalog rukopisa bosanske crkvenoslovenske pismenosti.” *Кириллометодиевистика* 12: 117-157.
- Knázevskaâ Olga Aleksandrovna et al., red. 2002. *Svodnyj katalog XIV: Svodnyj katalog slavâno-russkih rukopisnyh knjig, hranâšišsâ v Rossii, stranah SNG i Baltii, XIV vek, vypusk 1 (Apokalipsis – Letopis' Lavrent'evskaâ)*. Moskva: Indrik.
- Koch, Christoph. 2012. „Bilješke o glosama bosanskog četveroevanđlja iz Srećkovićeve zbirke.” *Forum Bosnae* 57: 100-152.
- Korogodina, Maria V. 2019. „Cerkovnoslavânskie rukopisi v varšavskih sobraniâh. Arhiv monastyrà o.o. vasilian i Centr pravoslavnoi kul'tury im. Sv. Kirilla i Mefodiâ v Varšave.” *Rocznik Teologiczny LXI/3*: 405-444.

- Kuna, Herta et al., red. 1986. *Hvalov zbornik. Faksimil, transkript i komentar*. Sarajevo: Svjetlost. Akademija Nauka i Umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Lambros, Spyridon P. 1895. *Catalogue of the Greek Manuscripts on Mount Athos*. Vol. I. Cambridge: The University Press.
- Lavrov, Petr Alekseevič. 1904. *Ūgoslavânskaâ paleografiâ. Kurs čitannyi v S.-Peterburgskom Arheologičeskom Institute v 1903-1904 godu*. S.-Peterburg: A. F. Papengut.
- Lavrov, Petr Alekseevič. 1914. *Paleografičeskoe obozrenie kirillovskogo pis'ma* (Ėnciklopediâ Slavânskoj Filologii 4). Petrograd: Otdelenie Russkogo Ūzyka i Slovesnosti Imperatorskoj Akademii Nauk.
- Levšhina, Žanna Leonidovna. 2010. „Ūžnoslavânskie rukopisnye Evangeliiâ.” W *Ostromirovo Evangelie i sovremennyye issledovania rukopisnoi tradicii novozavetnyh tekstov. Sbornik Naučnyx Statei*. Red. Svetlana Aleksandrovna Davydova. Sank-Peterburg: Rossijskaâ Nacionalnaâ Biblioteka.
- Levšhina, Žanna Leonidovna. 2017. „Šest' stoletij serbskogo knižnogo pism'a. XII-XVII veka (Materialy vystavki).” *Vestnik Al'âns-arheo* 18: 99-145.
- Molnár, Nándor. 1985. *The Calques of Greek origin in the most ancient Old Slavonic Gospel Texts, A theoretical examination of calque phenomena in the texts of the archaic Old Slavic gospel codices* (Slavistische Forschungen 47). Köln/Wien: Böhlau Verlag.
- Mošin, Vladimir. 1954. *Makedonsko evangelije na pop Jovana* (Stari Tekstovi 1). Skopje: Institut za Makedonski Jazik.
- Nakaš, Lejla. 2013. „Nova saznanja o Vrutočkom evanđelju.” *Ricerche Slavistiche* 11(57): 5-20.
- Nakaš, Lejla. 2014. *Vrutočko bosansko četveroevanđelje* (Forum Bosnae 67-68/15). Sarajevo: Međunarodni Fom Bosnae.
- Nakaš, Lejla. 2018. *Divoševo Evanđelje: studija i kritičko izdanje teksta* (Posebna izdanja 31). Sarajevo: Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu.

- Ostapczuk, Jerzy. 2007. „Niezidentyfikowane cerkiewnosłowiańskie rękopisy Ewangelii ze zbiorów Biblioteki Patriarszej w Belgradzie.” *Rocznik Teologiczny* 49/1-2: 53-70.
- Ostapczuk, Jerzy. 2010a. „Stan zachowania cerkiewnosłowiańskich rękopiśmiennych Ewangelii.” *Rocznik Teologiczny* 52/1-2: 89-114.
- Ostapczuk, Jerzy. 2010b. „Dwie karty Ewangeliarza Macedońskiego (popa Jowana) (kon. XII-pocz. XIII w.) z Biblioteki Patriarszej w Belgradzie.” *Polata Knigopisnaia* 38: 67-98.
- Ostapczuk, Jerzy. 2010c. *Cerkiewnosłowiański przekład liturgicznych perykop okresu Paschalnego i święta Pięćdziesiątnicy w rękopiśmiennych ewangeliarzach krótkich*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe ChAT.
- Ostapczuk, Jerzy. 2017. „Неизвестный пергаментный отрывок кириллического Евангелия апракос полного из библиотеки Духовной семинарии Госианум в Ольштыне.” *Scripta & e-Scripta* 16-17: 147-164.
- Pelusi, Simonetta. 1999. *Novum Testamentum Bosniacum Marcianum. Cod. Or 227 (=168)*. Padova: Editoriale Programma.
- Ramić-Kunić, Erma. 2017. *Čajničko Četveroevanđelje bosanski rukopis s početka 15. stoleća*. Sarajevo: Institut za Jezik Univesritas Studiorum Saraievoensis.
- Rodić, Nikola, i Gordana Jovanović. 1986. *Miroslavljevo Jevanđelje. Kritičko izdanje* (Zbornik za istoriju, Jezik i Književnost Srpskog Naroda. I Odeljenje XXXIII). Beograd: Srpska Akademija Nauka i Umetnosti / Institut za Srpskohrvatski Jezik.
- Soden von, Herman Freiherr. 1902. *Die Schriften des Neuen Testaments in ihrer Ältesten erreichbaren Textgestalt*. Band I: *Untersuchungen*. Berlin: Verlag von Alexander Duncker.
- Schaffariks, Paul Josef. 1833. *Serbische Lesekörner, oder Historisch-kritische Beleuchtung Der Serbischen Mundart. Ein Beitrag Zur Slawischen Sprachkunde*. Pesth: Verlag von C.A. Hartleben.

- Soden, Herman Freiherr, von. 1913. *Die Schriften des Neuen Testaments in ihrer Ältesten erreichbaren Textgestalt*. Band II: *Text mit aparat*. Berlin: Verlag von Alexander Duncker.
- Speranskij, Mihail Nestorovič. 1898. „Zametki o rukopisâh belgradskih i sofijskich bibliotek.” *Izvestiâ istoriko-filologičeskogo instituta kn. Bezborodko v Nežine* 16:1-87.
- Speranskij, Mihail Nestorovič. 1899. „Recenziâ na trudy G.A. Voskresenskogo Otčet o tridcat' devâtom prisuždenii nagrad grafa Uvarova.” *Zapiski Imperatorskoj Akademii Nauk. Seria VIII (po istoriko-filologičeskomu otdeleniû)* III/5, 27-151.
- Speranskij, Mihail Nestorovič. 1905. „Mostarkoe (Manojlove) Evangelie.” *Russkij Filologičeskij Vestnik* 54/3: 1-36.
- Speranskij, Mihail Nestorovič. 1906a. „Mostarkoe (Manojlove) Evangelie.” *Russkij Filologičeskij Vestnik* 55/1-2: 153-176.
- Speranskij, Mihail Nestorovič. 1906b. „Mostarkoe (Manojlove) Evangelie.” *Russkij Filologičeskij Vestnik* 55/3-4: 175- 208; 359-360.
- Žukovskaâ, Lidiâ Petrovna. 1976. *Tekstologîâ i âzyk drevnejših slavânskikh pamâtnikov*. Moskva: Nauka.
- Žukovskaâ, Lidiâ Petrovna et al., red. 1984. *Svodnyj katalog XI-XIII: Svodnyj katalog slavâno-russkih rukopisnyh knj, hranâšihsâ v SSSR XI-XIII vv*. Moskva: Nauka.
- Vaillant, Andre. 1952. *Rukovodstvo po staroslavânskomu âzyku*. Pervod s francuzskogo V.V. Borodič. Red. V.I. Sidorov. Moskwa: Izdatel'stvo inostranoj literatury.
- Vajs, Josef. 1934. „K charakteristice nejstaršich evang. rukopisû staroslavenských.” *Byzantinoslavica V (1933-1934)*: 113-119.

Wykaz rękopisów

- Bat1 – Ewangelia *Batały*; Rosyjska Biblioteka Narodowa w Sankt Petersburgu, Q. p. I. 62; 1393 r.; 4 f.; *de visu*.

- Cajñ – Ewangelia *Czajnicka*; Muzeum Prawosławnej Cerkwi Zaśnięcia Bogurodzicy i Wniebowstąpienia Pańskiego w Czajnicach (Bośnia i Hercegowina), nr 11; pocz. XV w.; 167 f.; ed.: Ramić-Kunić 2017.
- Dion-122 – Ewangelia tetr; Monaster św. Dionizego na św. Górze Atos, nr 122; XIV w.; 1 f. (f. 2).
- Divš – Ewangelia *Divošy Tichoradicia*; Monaster św. Jana Chrzciciela w Cetynie (Czarnogóra), nr 323; pocz. XIV w.; 186 f.; ed.: Nakaš 2018.
- Gilf-6 – Ewangelia *Tvertka Pripkovicia*; Rosyjska Biblioteka Narodowa w Sankt Petersburgu, kolekcja A.F. Gilferdinga (zbiór nr 182), nr 6; II poł. XIV w.; 262 f.; *de visu*.
- Gl̆-61 – ewangeliarz pełny (*le*); Rosyjska Biblioteka Narodowa w Sankt Petersburgu, kolekcja A.F. Gilferdinga (zbiór nr 182), nr 61 (6 f.); Rosyjska Biblioteka Państwowa, zbiór nr 87, nr 11.I. (2 f.); II poł. (kon?) XIII w.; 8 f.; *de visu*.
- HvalK – Kodeks *Hvala* – Nowy Testament i Psalterz; Biblioteka Uniwersytetu w Bolonii, nr 3575B; 1404 r.; 359 f.; ed.: Kuna 1986.
- Kp̆tr – Ewangelia *Kopitara*; Biblioteka Narodowa i Uniwersytetu w Ljubljanie, kolekcja J. Kopitara, nr 24; II poł. XIV w.; 239 f.; *de visu* i ed.: Kardaš 2018b, 229-340.
- Lixc-679 – Ewangelia tetr; Archiwum Filii Instytutu Historii Rosyjskiej Akademii Nauk w Sankt Petersburgu, Kolekcja Zachodnioeuropejska, nr 679; I poł. XIV w.; 176 f.
- MarcT – *Marciański* Nowy Testament (Kodeks *mletački*); Biblioteka Narodowa im. św. Marka (Marciana) w Wenecji, Orient 277 (coll. 168); kon. XIV-pocz. XV w.; 1+289 f.; ed.: Pelusi 1991.
- Mir – Ewangeliarz *Miroslawa*, Muzeum Narodowe w Belgradzie, nr 1538 (180 f.); Rosyjska Biblioteka Narodowa w Sankt-Petersburgu, F.p.I. 83 (1 f.); 1180-1190 r.; 181 f.; ed. Rodić, Jovanović 1986.

- Mstr – Ewangelia *Mostarska* lub *Greka Manoila*; Archiwum Serbskiej Akademii Nauk i Sztuki w Belgradzie, nr 343; pocz. XIV w.; 32 f.; ed.: Speranskij 1905, 1-36; 1906a, 153-176; 1906b, 175-208 i 359-360.
- NBKM-23 – Ewangelia tetr; Biblioteka Narodowa im. św. św. Cyryla i Metodego w Sofii, nr 23 (f. 52) i 468 (f. 6) oraz Ośrodek Kultury „Saglasie 1869” w Plewen nr 2 (f. 2), II poł. XIV w.; 60 f.; *de visu*.
- Nikl – Ewangelia *Nikolska*; Biblioteka sir. Alfreda Chester Beatty w Dublinie, nr W147; kon. XIV-pocz. XV w.; 147 f.; ed.: Daničić 1864.
- Vrtk – Ewangelia *Vrutocka*; Biblioteka Narodowa i Uniwersytecka im. św. Klemensa Ochrydzkiego w Skopje (157 f.); Biblioteka Patriarchatu Serbskiego w Belgradzie, nr 313 (6 f.); dwie karty Aleksandra Belicica (2 f.); kon. XIV w.; 165 f.; ed.: Nakaš 2014.

CHRZEŚCIJAŃSKA AKADEMIA TEOLOGICZNA
w WARSZAWIE

Rok LXII

Zeszyt 1

ROCZNIK TEOLOGICZNY

WARSZAWA 2020

REDAGUJE KOLEGIUM

dr hab. Jakub Sławik, prof. ChAT – redaktor naczelny

dr hab. Jerzy Ostapczuk, prof. ChAT – zastępca redaktora naczelnego

prof. dr hab. Tadeusz J. Zieliński

dr hab. Borys Przedpełski, prof. ChAT

dr hab. Jerzy Sojka, prof. ChAT – sekretarz redakcji

MIĘDZYNARODOWA RADA NAUKOWA

JE metropolita prof. dr hab. Sawa (Michał Hrycuniak), ChAT

bp prof. dr hab. Wiktor Wysoczański, ChAT

abp prof. dr hab. Jerzy Pańkowski, ChAT

prof. dr hab. Atanolij Aleksiejew, Państwowy Uniwersytet w Petersburgu

prof. dr Marcello Garzaniti, Uniwersytet we Florencji

prof. dr hab. Michael Meyer-Blanck, Uniwersytet w Bonn

prof. dr hab. Antoni Mironowicz, Uniwersytet w Białymstoku

prof. dr hab. Wiesław Przyczyna, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

prof. dr hab. Eugeniusz Sakowicz, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

prof. dr hab. Tadeusz Stegner, Uniwersytet Gdański

prof. dr Urs von Arx, Uniwersytet w Bernie

prof. dr hab. Piotr Wilczek, Uniwersytet Warszawski

Skład komputerowy – Jerzy Sojka

W związku z wprowadzaniem równoległej publikacji czasopisma w wersji papierowej i elektronicznej Redakcja „Rocznika Teologicznego” informuje, iż wersją pierwotną jest wersja papierowa.

BWHEBB, BWHEBL, BWTRANSH [Hebrew]; BWGRKL, BWGRKN, and BWGRKI [Greek]

PostScript® Type 1 and TrueType fonts Copyright ©1994-2013 BibleWorks, LLC.

All rights reserved. These Biblical Greek and Hebrew fonts are used with permission and are from BibleWorks (www.bibleworks.com)

ISSN 0239-2550

Wydano nakładem

Wydawnictwa Naukowe ChAT

ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa, tel. +48 22 635-68-55

Nakład: 100 egz., objętość ark. wyd.: 14,5

Druk: druk-24h.com.pl

ul. Zwycięstwa 10,

15-703 Białystok

SPIS TREŚCI

АРТКУЕУ

ŁUKASZ NIESIOŁOWSKI-SPANÒ, <i>Tożsamości Judejczyków okresu Drugiej Świątyni i relacje z obcymi</i>	7
АЛЕКСАНДР ВЛАДИМИРОВИЧ СИЗИКОВ, <i>Пролог Книги Иисуса сына Сирахова в русском переводе</i>	25
JERZY OSTARCZUK, <i>Nieznana karta bośniackiej Ewangelii tetr – Dion-122, XIV w.</i>	39
РОСТИСЛАВ ЯРЕМА, <i>Культурно-историческая значимость храма Живоначальной Троицы при бывшем Городском сиротском приюте им. Бахрушиных в Сокольниках</i>	69
EWA DUSIK-KRUPA, <i>Uniwersalizm kanonów synodu w Gangrze (340 r.)</i>	87
ВИТАЛИЙ ШУМИЛО, <i>Литературное и духовное наследие схиигумении Киевского Покровского монастыря Софии Гринёвой (1873–1941)</i>	109
LESZEK JAŃCZUK, <i>Plan operacyjny częściowej likwidacji tzw. sekt w Polsce w 1949 roku</i>	127
DOROTA BRYLLA, <i>O komunii stworzeń i dobrostanie zwierząt ad vocem Roku troski o stworzenie i Roku pokoju</i>	145
DAMIAN DOROCCI, <i>Czy w doktrynie Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego jest miejsce dla klasycznego teizmu?</i>	177
ANDRZEJ SIEMIENIEWSKI, <i>Pentekostalizm: pobożność ubogich tego świata?</i>	211
MIROSLAW TOPOLSKI, <i>Pentekostalizacja – szansa czy zagrożenie pastoralne?</i>	229
AGNIESZKA ZAMARIAN, <i>Wzorzec śmierci odwróconej. Aspekty pastoralne</i>	261
JOANNA LEWCZUK, ANNA ANYŻEWSKA, <i>Kształtowanie wartości zdrowia bazą poszanowania życia ludzkiego i zobowiązaniem etycznym współczesnych rodzin</i>	283
Wykaz autorów	317

Contents

ARTICLES

ŁUKASZ NIESIOŁOWSKI-SPANÒ, <i>Judean Identity in the Second Temple Period and Relations with Others</i>	7
ALEKSANDR VLADIMIROVIČ SIZIKOV, <i>The Prologue to Ben Sirach in Russian Translation</i>	25
JERZY OSTAPCZUK, <i>Unknown leaf from Bosnian Tetraevangelion – Dion-122, XIV c.</i>	39
ROSTISLAV ÂREMA, <i>The Cultural and Historical Significance of the Church of the Life-Giving Trinity at the former Bakhrushin City Orphanage in Sokolniki</i>	69
EWA DUSIK-KRUPA, <i>Universalism of canons from the Synod of Gangra (year 340)</i>	87
VITALIY SHUMILO, <i>Literary and Spiritual Legacy of the Abbess of the Kiev Pokrovsky Monastery Sofia Grinyova (1873–1941)</i>	109
LESZEK JAŃCZUK, <i>The Operational Plan for the Partial Liquidation of the So-called Sects in 1949 in Poland</i>	127
DOROTA BRYLLA, <i>On the Communion of All Creatures and the Animal Welfare ad vocem the Year of Concern for Creation and the Year of Peace</i>	145
DAMIAN DOROCCI, <i>Is there a Place for Classical Theism in the Doctrine of the Seventh-Day Adventist Church?</i>	177
ANDRZEJ SIEMIENIEWSKI, <i>Pentecostalism: spirituality for the poor of this world?</i>	211
MIROSLAW TOPOLSKI, <i>Pentecostalisation – an opportunity or a pastoral threat?</i>	229
AGNIESZKA ZAMARIAN, <i>The Forbidden Death Model: its Pastoral Aspects</i>	261
JOANNA LEWCZUK, ANNA ANYŻEWSKA, <i>Shaping the Values of Health as the Basis of the Respect for Life and the Ethical Obligation of a Modern Family</i>	283
List of authors	317

Wykaz autorów

Łukasz Niesiołowski-Spanò, l.niesiolowski-spano@uw.edu.pl, Zakład Historii Starożytnej, Instytut Historii Uniwersytetu Warszawskiego, Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa

Jerzy Ostapczuk, jostap@wp.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Aleksandr Vladimirovič Sizikov, a.sizikov@spbu.ru, Кафедра Библистики, Санкт-Петербургский Государственный Университет, Университетская набережная 11, Санкт-Петербург, 199034

Rostislav Ârema, prot.rostislav@gmail.com, 129626 Москва, 1-й Рижский переулок, д.2, стр.7, храм Живоначальной Троицы

Ewa Dusik-Krupa, ewadusik@gmail.com. Uniwersytet Jana Pawła II w Krakowie, ul. Kanonicza 9, 31-002 Kraków

Vitaliy Shumilo, veraizhizn@gmail.com 14000 Чернигов, проспект Мира, 13, ком. 106; Центр исследования истории религии и Церкви им. архиеп. Лазаря (Барановича); Национальный университет "Черниговский коллегиум" им. Т.Г. Шевченко

Leszek Jańczuk, lesjanc11@gmail.com, Wyższa Szkoła Teologiczno-Społeczna, ul. Wyborna 20, 03-681 Warszawa

Dorota Izabela Brylla, d.brylla@ifil.uz.zgora.pl, Uniwersytet Zielonogórski, Wydział Humanistyczny, Instytut Filozofii, al. Wojska Polskiego 71A, 65-762 Zielona Góra

Damian Dorocki, dymek34@poczta.onet.pl, ul. Jurija Gagarina 37, 87-100 Toruń

Andrzej Siemieniewski, siema@pwt.wroc.pl, Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu, ul. Katedralna 9, 50-328 Wrocław

Mirosław Topolski, topolski@tlen.pl, ul. Pułaskiego 1/3 m. 14, 42-217
Częstochowa

Agnieszka Zamarian, aszewczak@aps.edu.pl, Akademia Pedagogiki
Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie, ul. Szczęśli-
wicka 40, 02-353 Warszawa

Joanna Lewczuk, j.lewczuk@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia
Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-947 Warszawa

Anna Anyżewska, anna.anyzewska@wihe.pl, Wojskowy Instytut Higie-
ny i Epidemiologii w Warszawie, ul. Kozielska 4, 01-163 Warszawa